

BATI'YA YÖN VEREN METİNLER HAKKINDA

Alev Alatlı

On Altıncı yüzyılın son çeyreğinden itibaren alınan yenilgiler, kaybedilen topraklar, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, Müslüman ülkelerin aydınlarını Batı karşısında içine düştükleri güçsüzlükten kurtulmaya yönelik arayışlara sevkeder. Bu çerçevede geliştirilen muhtelif tezlerin önde geleni, sorunun bizzat İslâm dininin vazettiği temel değerler ile Peygamber ve sahabelerin uygulamalarından kaynaklandığı şeklindedir. Buna göre, İslam dünyasının Batılı devletlere yenik düşmesinin başlıca nedeni, kapitalizmin gelişmesi için gerekli olan risk üstlenebilen işadamı tipolojisini üretebilecek kültürel altyapının gelişmemiş olmasıdır.

Ernest Renan ve Lord Cromer gibi ilk dönem oryantalistlere ve "Batılılaştırıcı" aydınlara göre, bilim, felsefe ve teknolojiye Müslüman toplumların geri kalmışlığının başlıca nedeni, İslam

dininin özgür araştırmaya karşı ve engelleyici olmasıdır. Bu söyleme göre, Müslümanlar başından itibaren bilime ve felsefeye karşı düşmanca bir tavır sergilemişlerdir. Yer yer gözlemlenen gelişmeler, münferit vakalar olup eski Yunan ve Pers kültürlerinin bu toplumlardaki yankılarından ibarettir.

İktisat ahlâkı ve dünya görüşünün şekillenmesinde dinlerin vazettikleri değerler kadar, tarihsel süreçte oluşmuş müntesiplerinin de etkili olduğu tezini ortaya atan, Max Weber'dir. Weber'e göre, Hıristiyan Batı'nın ilerlemesinin ardındaki güç, başından itibaren gezginci tüccarlardan oluşan müntesipleridir. Gezginci tüccarlar, Hıristiyanlığın esnaf, zanaatkâr gibi zaman içinde burjuvazinin temelini oluşturacak olan kent sakinlerinin nezdinde itibar görmesini sağlamışlardır.

Bize gelince, oryantalist değerlendirmelere cevaben Cemaleddin Afgani'den, Namık Kemal'e kadar çok sayıda Müslüman entelektüel tarafından kaleme alınan "apoloji" tarzındaki müdafaanemeler, binlerce makale ve kitap, "Batı karşısında geri kalmışlık" duygusunun bilincimize adeta bir sosyo-kültürel çıkmaz olarak kazınmasını engelleyememiştir. Kendi kültürümüz hakkındaki tasavvurlarımızın hırpalanmasını da beraberinde getiren uzun "savunma" süreci, projektörlerini doğrudan İslâm dini üzerine yöneltirken, Batı zihniyetinin gerçeğini aydınlatmakta yetersiz kalmış, rekabeti hakkıyla değerlendirmek yolunda tatminkâr sonuçlara ulaşamamıştır.

Dünyaya kapalı, "rakip" medeniyetin düşünsel ürünlerinden habersiz bir kültürün, sadece kendi imkânlarıyla gelişmesinin mümkün olmadığını insanlık tarihi tescil etmiştir. Nitekim İslam dünyasında İ.S.750'lilerden itibaren başlayan tercüme faaliyetleri, Yunan felsefesini ve bilim anlayışını aktarmak suretiyle Altın Çağ'ın zeminini hazırlamıştır. Buna karşın, On Altıncı yüzyıl Osmanlısının Batı'nın dünya ve evren görüşünü altüst eden Kopernik, Bruno, Galile, Brahe gibi bilim adamlarının eserlerinden haberi yoktur.

Bugün buradan bakıldığında, çeviri girişimlerinin Batı karşısında dara düşüldüğü zamanlarda adeta günü kurtarmak amacıyla teşkilatlandığını gözlemlemek mümkün olabilmektedir. Batılılaşma hevesleriyle de denk düşen bu süreçler, hemen her zaman, Osmanlı askeri güçlerinin Batı orduları ve askeri teknolojileri karşısında hezimete uğradıkları dönemlerde hızlanmaktadır. Ülkemizdeki ilk örgütlü tercüme girişiminin, kayda değer ilk sömürgeleştirme hareketlerinin baş verdiği On Yedinci yüzyılda görülmüş olması da tesadüfi değildir. Ne var ki, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himayesinde, Nedim'in başkanlığında kurulan yirmi beş kişilik tercüme kurulu, hayli naif, eklektik ve sığ olduğu görülen bir anlayışla, İmparatorluğun sorunlarının çözümüne ilişkin ipuçlarını Antik Yunan'da arayacaktır.

Başta Fizika olmak üzere Aristo'nun kitapları yeniden ve Yunanca asıllarından, devrin bilim dili Arapçaya çevrilirken, İbni Sina'nın Kitab el-Şifa'sı ile Şahabeddin Sühreverdî Maktûl'un "varlık"ı açıklamakta rasyonel bilginin tek başına yeterli olmadığını savunan hayli girift Hikmet ül-İşrak'ı da ihmal edilmez. Çevirilerin hemen tümünün Arapçaya yapılıyor olması, Dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren bu dilin, On İkinci yüzyıldan sonra da Farsça'nın egemenliğinde 'avam dili'ne indirgenen Türkçe'nin sadece felsefede değil, fen bilimlerinde de terminolojiden ve dolayısıyla paradigmalardan yoksun kalmasıyla sonuçlanır.

Tanzimat'la birlikte "Batılılaşma" sürecine girdiği kabul edilen Osmanlı toplumuna servis edilen ilk çeviri ürünler, tiyatro, roman gibi kendi geleneğinde bulunmayan edebiyat türleridir. Ülkenin ilk çevirmenleri, aynı zamanda ilk romancıları olarak tezahür ederken, dönemin kültür dünyası yeni kavram ve düşüncelerle sarsılır. Tanzimat yazar ve düşünürlerinin, Fransız diline, Devrim ve Aydınlanma filozoflarına duydukları büyük ilgi, Osmanlı okurunu Voltaire, J.J. Rousseau, Fénelon, Fontenelle, Montesquieu gibi düşünürlerle tanıştırdırken, Thomas Hobbes, John Locke gibi rasyonalistleri, David Hume, Adam Smith, Thomas Malthus, Karl Marx gibi ekonomistleri, Herbert Spencer gibi hukukçuları, Frederich Nietzsche'yi, hatta Francis Bacon, Galileo Galilei gibi bilim adamlarının yapıtlarının iskanmasıyla sonuçlanır. Akılcı düşünme, eğitim ve bilimlerin gerekliliğine dair söylemler üzerinde oluşan mutabakat, dönemin telif ürünlerine yansımazken, Şinasi, Münif Paşa ve Ali Suavi gibi çağdaşlaşmanın öncüsü sayılan isimlerin, dilde sadeleşme, öz Türkçe araştırmaları gibi esas itibariyle içe-dönük meselelerde yoğunlaştıkları görülür. İlerleyen yıllarda, Ziya Paşa, Namık Kemal, Süleyman Paşa, Şemsettin Sami Bey, Ahmet Mithat Efendi, Abdullah Cevdet de bu düşünürlerle katılacak, Türkçeyi yabancı kelimelerden arındırma önerileri güçlenecektir. Latin harflerinin benimsenmesi gereğine ilişkin ilk savlar tartışma zemini bulurken, Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'sinden sonra Türkçenin en önemli eseri olduğu kabul edilen Kamus-ı Türkî, dönemin önde gelen ürünlerinin arasına girer.

Türkçenin mantık, kelam, felsefe ve bilim nakledebilecek zenginliğe kavuşturulması, idadi ve rüştüyelerin açılmasını izleyen yıllarda söz konusu alanlardaki eğitimin medreselerin dışına taşmasıyla aciliyet kazanır. Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp, 1911'de, daha sonra "Milli Edebiyat" adını alacak olan, Yeni Lisan Hareketi'ni Selanik'te başlatırlarken, Servet-i Fünun dergisinin etrafında toplanan Edebiyat-ı Cedide'cilerden Tevfik Fikret, Türkçe yazmanın imkânsız olduğunu savunmakta, Hüseyin Cahit ise edebiyatın avama mahsus bir uğraş olmadığını iddia etmektedir. Yeni Lisan Hareketi'nin ardındaki itici güç, ordunun genç bir mensubu olan Ömer Seyfettin'in Osmanlıca konuşan subaylar ile Türk dili konuşan erler arasındaki iletişimsizliği bizzat yaşamış olmasıdır. Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtuluşun ancak bilim, fen ve edebiyatın tabana yayılması ile mümkün olduğunu, hedefe, milli ve halkın anlayabileceği bir dille ulaşılabileceğini savunur.

"Batılılaşma" hareketi olarak başlayan, Tanzimat sürecinde giderek yoğunlaşan dilde sadeleşme faaliyeti, en kesif halini İkinci Meşrutiyet yıllarında alır. Yabancı dillerdeki felsefi kelime ve

terimlerin Türkçede karşılıklarının bulunmuyor olması düşüncesinden kaynaklandığı anlaşılan sadeleştirme faaliyetleri, Baha Tevfik'in Felsefe Kâmûs'u gibi yapıtlarını doğurur. Öte yandan, bir bilim dergisi kimliğinde ortaya çıkan Servet-i Fünun, kurucu Recaizade Mahmud Ekrem, Ahmet İhsan ve Tevfik Fikret'in gayretleriyle edebiyat dergisine dönüştürülür, "kafiyenin göz için mi, yoksa kulak için mi olduğu" şeklindeki uç örnekte görüldüğü gibi, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda hayli marjinal tartışmalara gark olur. Edebiyat-Cedide hareketi, derginin kapatılmasından sonra, Fecr-i Aticiler olarak bilinen yazar ve şairler tarafından yürütülecektir.

Diğer taraftan, 1832 Tercüme Odası, 1851 Encümen-i Dâniş, 1861 Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve nihayet 1865 Tercüme Cemiyeti gibi kuruluşların işlevleri, gönüllü "Fransız kültür kurumları" olmanın ötesine geçememiş, Batı ile İslam dünyası arasında katlanarak büyüyen uçurumun temelini teşkil eden bilim, teknoloji ve felsefede meydana gelen evrensel değişimler incelenememiş, uzman yetiştirilememiştir. II. Abdülhamit döneminde Maarif Nezareti'nin bünyesinde, 1879'da açılan Telif ve Tercüme Dairesi 1914'e kadar ürün veremezken, Descartes'ın Usul Hakkında Nutuk'unu 1895'de Türkçeleştiren İbrahim Ethem'in, diyalektik olmayan maddeciliğin yılmaz savunucusu olarak tanınan Ludwig Büchner'in Force et Matieres adlı eserinin bir kısmını 1911'de Fenn-i Ruh adıyla çeviren Abdullah Cevdet'in, aynı eseri Madde ve Kuvvet adıyla Ahmet Nebil ile birlikte tamamlayan Baha Tevfik'in, Edvard von Hartmann'dan Darwinizm adlı eserini kazandıran Memduh Süleyman'ın bireysel girişimlerine rastlanır.

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte hızlanan Telif ve Tercüme Dairesi'nin çeviri faaliyetleri, Fransız matematikçi ve fizikçisi Henri Poincare'ın İlimin Kıymeti, Felsefe-i İlmiyye adlı eserlerinden, Fransız psikolog Dr.Alfred Binet'nin Çocuklarda Zekânın Mikyası Usulleri başlıklı eserine kadar uzanan yine hayli eklektik bir yelpazeyi kapsar. Osmanlı Devleti'nin bu son örgütlü çeviri girişiminin, 1919'da Prusya Eğitim Bakanlığı'ndan gelen bir Mütareke müşavirinin görüş ve tavsiyeleri doğrultusunda lağvedildiği bilinmektedir.

Tercüme müessesesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önyak olduğu ilk kurumlardan biridir. 1921 yılında Samih Rifat başkanlığında kurulan Telif ve Tercüme Encümeni Ziya Gökalp'in başkanlığında Josephe de Guignes'in Hunların Türklerin Moğolların ve daha sair Garbî Tatarların Tarih-i Umumisi, Harald Hoffding'in Psikoloji, Emilé Durkheim'ın Din Hayatının İptidai Şekilleri isimli eserlerinin Hüseyin Cahit tarafından yapılmış çevirilerini yayınlar. Cumhuriyet döneminde köklü bir değişim sürecine giren Türkçenin 1928 Harf Devrimi'yle birlikte Latin alfabesiyle aktarılmaya başlanması, bu süreci ağırlaştırır. 1929'dan itibaren Arapça ve Farsça dersleri lağvedilir. Türk eğitim sisteminin esaslarını saptamak amacıyla 1924, 1925 ve 1926 yıllarında toplanan Heyet-i İlmiye, 1921 Telif ve Tercüme Heyeti'nin görevlerini Talim ve Terbiye Dairesine devreder. 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti, bugünkü adıyla Türk Dil Kurumu, Atatürk'ün bizzat hazırladığı tüzük ve belirlediği kurucu üyelerle hayata geçer. İlk Türkçe

terimlerin okul kitaplarında yer aldığı tarih 1937–1938 akademik yılıdır. Felsefe terimleri 1940'lı yıllarda, Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında tespit edilir, Felsefe ve Gramer Terimleri Türk Dil Kurumu tarafından 1942'de yayınlanır.

1940'lar aynı zamanda tercüme faaliyetlerinin bilinçli ve planlı devlet politikası haline getirildiği yıllardır. 1939 Birinci Türk Neşriyat Kongresi'ni takiben kurulan Tercüme Bürosu, 1940–1967 yılları arasında başta Yunan ve Fransız klasikleri olmak üzere binden fazla kitap çevirir ve yayınlar.

1950'li yıllardan itibaren Fransızca, Türk aydınlarının nezdindeki ayrıcalıklı yerini İngilizceye bırakır. Bu dilde eğitim yapan her düzeyde okullar yaygınlaşırken, “pop kültür” ürünlerini de beraberinde taşır. 1960'lı yıllardan sonra gelişen özel sektör yayıncılığı, küçük işletmelerin doğasına uygun olarak ekonomik dönüşü hızlı olan yapıtlara rağbet eder. Batı düşünce tarihine, geleneklerine ilişkin eserler, belirgin bir kronoloji ya da sınıflandırma değil, günün ideolojik ve/veya popüler eğilimleri doğrultusunda tercüme edilir ve yayınlanırken, niteliksiz çeviriler yadsınamayacak bir sorun oluşturur.

Bilimde, teknolojide, ekonomik ve toplumsal yaşamda Tanzimat'tan bu yana ülkece hedeflediğimiz, özlediğimiz ve gittikçe zorlaşan sıçramayı yapmamız, “rakip” medeniyetin özkaynaklarına, düşünsel gelenek ve değerlerine, kısacası, Batı zihniyetinin gerçeğine dair yeterli içgörü geliştirmeden mümkün olacak gibi görünmemektedir. Kurumsal önlemlerin ötesinde, küreselleşen dünyayı şekillendirmeye aday olan paradigmlar hakkında her birimizin tek tek bilgilenmemizin, alın teri dökmemizin zorunlu olduğuna inanıyoruz.

“Batı'ya yön veren metinler” başlığını uygun gördüğümüz derleme, Batı zihniyetinin gerçeğine aşinalık geliştirmenin yalnızca kendi bireysel varlığımıza ya da ülkemize karşı değil, doğrudan doğruya insanlığa karşı da görevimiz olduğu inancıyla kotarılmıştır. Dizinde göreceğiniz gibi, dört ciltten oluşan eser, İÖ 1400'lü yıllardan başlayan, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar uzanan 3.000 yıllık bir süreçte, Batı zihniyetini şekillendirdiği kabul edilen yaklaşık bin metinden oluşmaktadır.

Bu metinleri bir araya getirirken, kültürel tercihlerimizin olası sapmalarından korunmak için, Yale, Indiana, Washington, Harvard ve Brown üniversitelerinin kendi öğrencileri için bir araya getirdikleri seçkilerin kılavuzluğuna başvurduk. Böylece, Batı zihniyetinin gerçeği şeklindeki ifademizin, günümüzün en iddialı evrenkentlerinin mutabakatını yansıttığından emin olduk. “Batıya yön veren metinler”e aşinalık geliştirecek gayretli ve ciddi okurların, Batı zihniyetini

çözümlerken kendi medeniyetimizin düşünsel ürünleriyle de hesaplaşabilecekleri bir zemine kavuşmalarını umuyoruz.

Türkçenin Batı'nın bilim, felsefe, teknoloji, sanat, hukuk ve edebiyatını hakkıyla nakledebilecek zenginliğe kavuşması için, 1832'deki Tercüme Odası'ndan bu yana uğraş veren tüm dil emekçilerinin çabalarını saygı ve minnetle andığımızı, metin çevirilerindeki olası yanlışların Türkçenin yetersizliğinden değil, kendi kusurumuzdan kaynaklanmış olacağının bilincinde olduğumuzu peşinen belirtmek isteriz. Biz bu çalışmada, "humanist" yerine ısrarla "insancı" kelimesini kullandık. Nedeni, "humanist" sözcüğünün günümüz Türkçesindeki "hayırsever, merhametli" şeklindeki telmihlerinin, kavramın özgün tanımı olan "teism" ya da "tanrıçılık" karşılığını muğlaklaştırdığını, üstünü örttüğünü düşünüyor olmamızdır. Nitekim Batı düşüncesini şekillendiren entelektüel tartışmanın özü, tanrıci dünya görüşü ile insancı dünya görüşü arasındaki çelişkiler ve bu çelişkileri uzlaştırma çabalarıdır.

Biz, "Batı'ya yön veren metinler"i, yeni bir uyanışın ilk adımları olarak görüyoruz. Bu bağlamda, gerek olası hataların düzeltilmesi, gerekse seçkiye eklenmesinin iyi olacağı düşünülen yeni metinlere ilişkin her türlü öneriye açık olduğumuzu, iyileştirici teklifleri sonraki baskılarda mutlaka değerlendireceğimizi ayrıca bildiririz.

"Batı'ya yön veren metinler" in Türk okurlarının istifadesine sunulması gibi bugüne kadar denenmemiş bir çalışmanın en çetin yanı, özellikle de kadim metinlerin çevirilerinde kılavuzluk edebilecek yapıtların kolaylıkla bulunamamasıydı. 1215 tarihli Magna Carta'dan, Çar İkinci Aleksander'ın Özgürlük Fermanı'na, Abraham Lincoln'un Özgürlük Bildirgesi'ne kadar çok sayıda metin, tarihte ilk kez Türkçeleştirildi. Buna karşın, Uludağ ve Elazığ üniversitelerinden Prof. Dr. Zeki Özcan ve Doç. Dr. Cevdet Kılıç'ın bireysel girişimleriyle ürettikleri Plotinus'un Ennead'ları, Bilkent Üniversitesi'nden Dr. Halûk Emiroğlu'nun Corpus İvris Civilis ve Türkiye'de Hukuk'u, Dr. Aytunç Altındal'ın Kilise Babalarına Göre Ekümenik Kavramı gibi fevkalade önemli yapıtlarıyla kavram ve terminoloji mutabakatı sağlanmaya çalışıldı. Bu vesileyle, yardımlarını esirgemeyen hatta kendi çevirilerinden alıntılar yapmamıza izin veren değerli aydınlarımız, Birdal Akar, Furkan Akderin, Teoman Aktürel, Ahmet Arslan, Erkan Ataçay, Saffet Babür, Ömer Çaha, M. Osman Dostel, Turhan Ilgaz, Işık Soner, Rekin Teksoy, Mete Tunçay, Ersin Uysal, Aziz Yardımlı'ya, Goethe'nin Faust'unu Almanca aslından çeviren tiyatro ve sinema sanatçısı Haydar Zorlu'ya minnettar olduğumuzu belirtmek isteriz.

Kapadokya Meslek Yüksekokulu kurucu çalışanlarının yıllardır rüyasını gördükleri bu seçki, kadim dostumuz Başbakanlık Müsteşarı Sayın Efkân Ala'nın teşvik, yardım, hepsinden öte, güveni olmadan kotarılamazdı. Bu eser, yüzlerce belgeyi olağanüstü titizlikle tekrar tekrar gözden geçiren Sayın Işıl Alatlının diğerkâm gayretleri olmadan da kotarılamazdı. Kendilerine

sonsuz takdir, teşekkür ve minnet borcumuzu arz ederiz.

“Batı’ya yön veren metinler”in gerçekleştirilmesinde büyük emeği geçen, Kapadokya Meslek Yüksekokulu Müdürü Sayın Funda Aktan’a, Proje Koordinatörü Sayın Erkin Çam’a, İngilizce Bölüm Başkanı Füsün Hepding hanımefendiye, çevirileriyle katkıda bulunan isimleri metinlerin altlarında kayıtlı, tüm öğretim görevlilerimize ayrıca minnet borçluyuz. Sayın Emre Taylan ile Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şirketi’nin Yönetim Kurulu Başkanı 22. dönem Şanlıurfa Milletvekili Sayın Faruk Bayrak’a yardım ve özenleri için yürekten teşekkür ederiz.

ALEV ALATLI

Kapadokya Meslek Yüksekokulu Mütevelli Heyeti Başkanı

Mustafapaşa, Ürgüp, Haziran, 2010

DAVET*

Yaklaşık 3.000 yıllık bir düşün serüvenine ışık tutan bu seçki, özde Avrupalı aydınların, evrenin, dünyanın ve nihayet insanlığın gizemlerini çözümlene gayretlerinin hikâyesi, daha doğrusu, hikâyelerinden birisidir. Bu kitaplarda sunulan da dâhil olmak üzere, “düşünce tarihi”ni özetlemek iddiasıyla yola çıkan hiçbir seçki kusursuz değildir; çünkü ne seçkiyi oluşturan metinlerin müellifleri, ne de onları bir araya getiren derlemeciler yaşadıkları dönemin sınıfsal, dinsel, kültürel, ideolojik değer ve yaşanmışlıklarının dışında kalabilirler; yaşadıkları zamanlarının ruhu, tercihlerini ille de etkileyecek, siyaseten doğru olan pencere hangisi ise, oradan bakmalarını dayatacaktır.

“Batı zihniyeti”ni çözümlenmeyi amaçlayan bir Türk derleyicisinin işi daha da zordur. Belgelere hâkimiyeti, müelliflerin metinlerini yaşadıkları dönemlerin bilgi birikimi, itikatları, doğru-yanlış cetvelleri, dogmaları, hatta toplumsal hedefleri çerçevesinde kaleme aldıklarını aklından çıkarmamayı, seçim sırasında zaman zaman ve ister istemez oluşan hayranlık, küçümseme, şaşkınlık hatta öfke gibi duygusalılıklardan olabildiğince arınmayı gerektirir. Son tahlilde, “rakip” olan bir medeniyeti oluşturan belge ve metinlerin seçim ve çevirilerine ilişkin kusursuz nesnellik geliştirmenin hiç de kolay olmadığını itiraf etmekte yarar görüyoruz.

Biz, bu sorunu, Batı'nın "kendi zihniyetini kendi gençlerine aktarma biçim ve tercihlerine" sadık kalarak çözmek yoluna gittik. Türk okuruna, "Batı'ya yön veren metinler" adıyla sunduğumuz seçkinin, Türk-İslam medeniyetinin mensupları olarak bizlerin Batı zihniyetine eleştirel bakışlarını değil, Batı medeniyetinin "kendisine bakışını" yansıttığından emin olmak istedik. Amerika Birleşik Devletlerinin en saygın üniversitelerinde okutulan ders kitaplarının içeriklerini kılavuz edinmemizin nedeni de budur. Franklin L. Baumer, Peter Reisenberg gibi ünlü akademisyenlerin, "büyük düşünür," hatta "büyük hoca" sıfatlarını layık gördükleri isimlere hayranlıklarını paylaşmadığımız durumlarda dahi methiyelerinden kısmamayı tercih ettik.

"Batı'ya yön veren metinler"e aşinalık geliştirmenin okurdan özel bir sabır, sebat ve gayret talep edeceği kuşkusuz olmakla birlikte, kendisini müthiş bir serüvene davet ettiğini de vurgulamak isterim. Batı zihniyetine ilişkin bilinçlenme sürecini kolaylaştırmanın bir yolu da, incelemeye en yakın tarihli belgelerden, yani dördüncü ciltten, başlayarak geriye gitmek olabilecektir. Bir diğer yol, özel ilgi duyulan konuların tarih içindeki izlerinin sürülmesidir. Her halûkârda, aşına olmayan kavramlara takılıp kalmamanızı ve öğrenmekten asla vazgeçmemenizi dilerim.

Ve nihayet, Batı düşünce tarihinin kısacık bir özeti olan bu dörtlünün bir ön "dizin" olarak kullanılarak, Türk-İslam medeniyetinden seçilecek eş zamanlı metinlerin eklenmesiyle kapsamlı ve belki de dünyada ilk kez derlenecek bir düşünce kılavuzunun oluştuğunu hayal ettiğimi itiraf etmek isterim. Meselâ, 1058–1111 arasında yaşayan El Gazali ile meselâ, 1056–1106 arasında yaşayan Papa VII. Gregory'nin veya İmparator IV. Henry'nin, 1050–1106, metinlerini yanyana görmek ne muhteşem bir deneyim olurdu! Diyorum ya, bakarsınız, o da olur.

Yolunuz açık olsun!